

**PRÓBA WSTĘPNEJ KLASYFIKACJI LEKSYKALNYCH REALIZACJI
POJĘCIA *PTAK* W WYPOWIEDZENIACH WYRAŻAJĄCYCH WIERZENIA
I PRZESĄDY: FUNKCJONALNE I PRAGMATYCZNE KLASY**

Dmytro KLYMENKO

doktorant Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska
ORCID: 0000-0003-1143-1116

W artykule omówiono wybrane zagadnienia wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji pojęcia *ptak*. Klasyfikacja, jako przejaw kategoryzacji pojęć, osadzona w świadomości zwyczajowo-mitologicznej zbiorowego podmiotu ludowego. Ona wpłynęła na procesy myślenia i następnie na kształtowanie oceny kulturowej w mowie i języku, przejawiającej się w tekstach o pragmatyce nie tylko mitycznej, ale również poznawczej lub magicznej. W artykule założono, że pojęcie *ptak* pełni w myśleniu człowieka dwie funkcje: funkcję semantyczną znaku oraz funkcję obiektu semiotycznego w wypowiedziach, wyrażających wierzenia i przesady. Celem pracy jest analiza leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* w doświadczeniu człowieka, polegająca na wyodrębnieniu funkcjonalnych i pragmatycznych klas w ramach kategoryzacji oraz uzasadnienia funkcji pojęcia *ptak* w ramach semantyki tekstów źródłowych. Teoretyczne zadanie dotyczyło określenia relacji przestrzeni kognitywnej pojęcia *ptak*, rozumianego jako część wymienionych w artykule, bardziej kompleksowo zorganizowanych przestrzeni kognitywnych ludzkiej codzienności. Materiałem do badań posłużyły teksty gatunków folklorystyczno-słownych – wierzeń i wypowiedzi przesądnych, z wybranych słowników, poświęconych ludowej tradycji ustnej, w których została utrwalona leksykalna realizacja pojęcia *ptak*. W artykule został dokonany przegląd rozważań dotyczących filozofii oraz psychologii oraz niektórych lingwosemiotycznych aspektów mowy. Zastosowana w pracy metodologia pragmatyzmu funkcjonalnego, ze względu na zasadę antropocentryczną, pozwala dokonać zarówno próby określenia głównych zasad kategoryzacji lingwosemitycznej podmiotu, jak i analizy modeli pojęć o ptaku, rozpatrywanych w ramach

doświadczenia mownego. Zaprezentowane oceny funkcji i pragmatyki pojęcia *ptak* są sposobem wyrażenia w gatunkach folklorystycznych innych pojęć kulturowych z obszaru codzienności człowieka. Analiza leksykalnej realizacji pojęcia pozwala nam prześledzić zjawiska folklorystyczne, stanowi próbę uporządkowania klas funkcjonalnych i pragmatycznych pojęcia, leżących u podstaw obyczajowości. Autor uważa, że gatunki folkloru stają w pewnym sensie narzędziem ideologicznego wpływu na ludność, poprzez nieodłączne ponowienie schematów interpretacji wydarzeń, które stały częścią ludzkiej kultury.

Słowa kluczowe: *znak, obiekt semiotyczny, kategoryzacja, tekst, folklor.*

**AN ATTEMPT AT A PRELIMINARY CLASSIFICATION OF LEXICAL
REALIZATIONS OF THE CONCEPT OF *BIRD* IN EXPRESSIONS
REFLECTING ABOUT BELIEFS AND SUPERSTITIONS: FUNCTIONAL
AND PRAGMATIC CLASSES**

Dmytro KLYMENKO

*PhD student at the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
ORCID: 0000-0003-1143-1116*

The article discusses selected issues of the initial classification of lexical realisations of the concept *bird*. Classification, as a manifestation of the categorisation of concepts, grounded in the customary-mythological consciousness of the collective folk subject. It influenced the processes of thinking and subsequently the formation of cultural evaluation in speech and language, manifested in texts with pragmatics not only mythical, but also cognitive or magical. The article assumes that the concept *bird* has two functions in human thinking: the semantic function of a sign and the function of a semiotic object in utterances expressing beliefs and superstitions. The aim of the paper is to analyse the lexical realisations of the concept *bird* in human experience by extracting functional and pragmatic classes within the categorisation and justification of the function of the concept *bird* within the semantics of source texts. The theoretical task concerned the determination of the relation of the cognitive space of the concept *bird*, understood as part of the more comprehensively organised cognitive spaces of human everyday life mentioned in the article. Texts of folkloric and verbal genres –

beliefs and superstitious utterances, from selected dictionaries, devoted to folk oral tradition, in which the lexical realisation of the concept *bird* was recorded, served as the material for the research. The paper reviews considerations of philosophy and psychology and some linguosemiotic aspects of speech. The methodology of functional pragmatics applied in the paper, due to the anthropocentric principle, allows both an attempt to identify the main principles of linguosemiotic categorisation of the subject and an analysis of the models of concepts about the bird, considered within the framework of the speech experience. The presented evaluations of the function and pragmatics of the concept *bird* are a way of expressing in folkloric genres other cultural concepts from the area of human everyday life. The analysis of the lexical realisation of the concept allows us to trace folkloric phenomena, is an attempt to order the functional and pragmatic classes of the concept, underlying customs. The author considers that the genres of folklore become, in a sense, a tool of ideological influence on the population, through the inherent reiteration of patterns of interpretation of events that have become part of human culture.

Keywords: *sign, semiotic object, categorization, text, folklore.*

СПРОБА ПОПЕРЕДНЬОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ РЕАЛІЗАЦІЙ ПОНЯТТЯ ПТАХ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ ПЕРЕКОНАННЯ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ КЛАСИ.

Дмитро КЛИМЕНКО

Аспірант Університету Яна Кохановського, Кельце, Польща

ORCID: 0000-0003-1143-1116

У статті розглядаються окремі питання початкової класифікації лексичних реалізацій концепту *птах*. Класифікація, як прояв категоризації понять, закладена у звичаєво-міфологічній свідомості колективного народного суб'єкта. Вона впливає на процеси мислення, а згодом і на формування культурної оцінки в мові та мовленні, що виявляється в текстах з прагматикою не лише міфічної, а й пізнавальної чи магічної. У статті припускається, що поняття *птах* виконує в людському мисленні дві функції: семантичну функцію знака і функцію

106 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

семіотичного предмета у висловлюваннях, що виражають вірування і переконання. Метою статті є аналіз лексичних реалізацій концепту *птах* у людському досвіді шляхом виокремлення функціонально-прагматичних класів у межах категоризації та обґрунтування функцій концепту *птах* у семантиці текстів джерел. Теоретичне завдання полягає у визначенні співвідношення когнітивного простору поняття *птах*, що розуміється як частина більш комплексно організованих когнітивних просторів людської повсякденності, про які йдеться у статті. Матеріалом дослідження послужили тексти фольклорних та усно-розмовних жанрів – повір'їв та висловлювань-переконань, з вибраних словників, присвячених народній усній традиції, в яких відображені лексичні реалізації поняття. У статті розглянуто питання філософії та психології, а також деякі лінгвосеміотичні аспекти мовлення. Застосована в роботі методологія функціональної прагматики, завдяки антропоцентричному принципу, уможливорює як спробу виявлення основних принципів лінгвосеміотичної категоризації суб'єкта, так і аналіз моделей понять про птаха, що розглядаються в межах мовленнєвого досвіду. Запропоновані оцінки функції та прагматика поняття *птах* є способом вираження у фольклорних жанрах інших культурних понять зі сфери повсякденного життя людини. Аналіз лексичної реалізації концепту *птах* дозволяє простежити фольклорні явища, є спробою впорядкування функціональних і прагматичних класів поняття, що лежать в основі звичаїв. Автор вважає, що жанри фольклору стають, у певному сенсі, інструментом ідеологічного впливу на населення, через притаманну їм повторюваність схем інтерпретації подій, які стали частиною людської культури.

Ключові слова: *знак, семіотичний предмет, категоризація, текст, фольклор.*

Określenie problemu badawczego Naturalne synergiczne znaczenia pojęcia ptak, wynikające z obserwacji, są usystematyzowane w funkcjonalnej klasyfikacji pojęcia, interpretowane i przekazywane jako kulturowe znaczenie komplementarne również podczas procedury klasyfikacji pragmatycznej. Znaczenia wierzeń, częścią

których jest ptak, są utrwalone w kulturze ludowej i pełnią funkcję prognozy przyszłości. Prognozy wydarzeń mogą być również rozpatrywane instrumentalnie, głównie w ramach ideologicznego wpływu władz na obywatelstwo, poprzez utrwalone znaczenia interpretacyjne wydarzeń. Za przykład posłuży zachodniosłowiańskie wierzenie – *nieznajome ptaki, latające nad łąką, wieszczą walkę*. W sztuce zostało ono utrwalone w autoportrecie Malczewskiego ze zbiorów Galerii sztuk pięknych w Kielcach, Polska. W odróżnieniu od tekstów precedensowych (w rozumieniu O.Leszczaka) mogą one być wypowiedziane w różnej formie bez zmiany sensu. Przesady i wierzenia mogą być wykorzystane w tekstach medialnych przy uwzględnieniu opinii prywatnej, co pozwala w teorii na różnego rodzaju manipulacje, żeby nawiązać do walki doprowadzić lub jej uniknąć. W podobny sposób działa reklama, która może być rozumiana jak wierzenie w ramach myślenia potocznego. O. Leszczak podkreśla, że lingwosemiotyczny mechanizm reklamy, polega na oddziaływaniu na wolę i umysł, oczywistym jest wpływ na podświadomość [3, 144]. Manipulacja, zarówno konsumpcyjna jak i polityczna, zakłada: „...stare sprawdzone środki mito-symbolicznej manipulacji: przyzwyczajanie konsumenta do sztam i stereotypów, wyróżniających znaków i sygnałów [...] Z punktu widzenia celów i środków wpływu na konsumenta infotainment i shopping tworzą bardzo harmonijną całość z neomagiczną ideologią i praktykami New Age.” [3, 144].

Aby mówić o ptaku jako energetyczno-materialnym obiekcie semiotycznym, należy określić rodzaje działań podmiotu w odniesieniu do ptaka: – "widzieć ptaka" (ptak jako podmiot semiotyczny i sygnał – zapowiedź (nieszczęście, śmierć, wola bogów – uroczystości pogrzebowe zmarłych «поминать/не поминать»); omen: leczenie magiczne; pogoda (dobra lub kiepska); punkt orientacyjny w czasie (określenie por roku) i miejscu (pójść tam, gdzie ptaka widzimy) itd. Następny rodzaj działań podmiotu – "słyszeć ptaka" (rola ptaka – zapowiedź (krzyk sowy), omen (krzyk kruka), punkt orientacyjny w czasie (określanie pory dnia – kogut, roku – ptaki wędrownie) i miejscu (usłyszeć koguta i iść na dźwięk do wsi). Mniej wyrażone w formie słownej działania, które stanowią cenne źródło informacji, to dotyk – "trzymać żywego ptaka w rękach/klatce/domu" (rola ptaka to poczta, polowanie, zegar).

Żaden ze wspomnianych rodzajów działań nie potrzebuje instrukcji, człowiek zapoznany z tradycją ludową intuicyjnie wyróżnia pewne znaki, znaczące w życiu potocznym. Znaki te poddają się w procesie rozumowania pewnej refleksji. O.Leszczak natomiast podkreśla znaczenie refleksji (tu i dalej tłumaczenie moje – D.K.) – „[...] nie ma znaczenia, czy jakieś noumeny (inwarianty informacji) istnieją "w rzeczywistości" obok rzeczy wziętych takimi, jakimi są same w sobie i jakie reprezentują, czy istnieją poza tymi rzeczami, tylko w nich, czy też są z nimi tożsame. Wystarczy, jako graniczny moment epistemologiczny, uznać istnienie intuicji dotyczącej takiej ogólnej idei [...]. Sprowadzając takie intuicyjne odczucia do zunifikowanej funkcji refleksyjnej z danymi rozumowania, tworzymy odpowiednie pojęcia ogólne. Jest to rodzaj refleksji, którą nazywam "refleksja rozumowa" [9, 223].

Za źródło informacji o relacji pomiędzy podmiotem ludowym i obiektem *ptak*, L.G. Permyakow [11, 30], autor teorii klisze, uważa założenie o istnieniu poziomu tekstu, nazywając go – plan realiów. W nim różne obiekty mogą być traktowane w obrębie wspólnego tematu, na przykład producent i technika, relacje różnych podmiotów i obiektów przyrody, w szczególności – ptasznik i ptaki, kolejność w grupie tematycznej jest określona przez logikę podmiotu doświadczenia. I tak, dla klasy logikotematycznej pojęcia ptak są ważne relacje podmiotu i jego obiektu, a następnie modele homonimiczne grupy przykładów tekstowych.

O. Leszczak w artykule *Podstawy funkcjonalnej i pragmatycznej teorii doświadczenia językowego* przytacza fragment *Krytyki czystego rozumu*, wyjaśniający kantowskie podstawowe kategorie porządkowania doświadczenia w kontekście jego własnej koncepcji: „[...] zjawiska muszą być oparte, po pierwsze, na pojęciu **substancji**, która jako pojęcie rzeczy samej służy podstawą każdej definicji istnienia; po drugie, na pojęciu **działania** w odniesieniu do przyczyny, ponieważ w zjawiskach istnieje czasowy ciąg lub pochodzenie; wreszcie, na ile współistnienie jest poznawalne obiektywnie, tzn. poprzez sąd doświadczenia, zjawisko to zostaje objęte pojęciem **wzajemności** (interakcji); z czego wynika że podstawy obiektywne, choć i empiryczne, sądów opierają się na zasadach a priori, tzn. na możliwości doświadczenia, o ile łączy ono przedmioty w przyrodzie przez istnienie” [I. Kant,

Krytyka czystego rozumu, s. 373, za: 9, 16-17]. Uważam, że wszystkie uwzględnione kategorie są znaczące w ramach klasy hiperonimów i ich relacji.

Wszystkie uwzględnione przykłady analizowanych tekstów odnosiły się do klasy hiperonimów i ich relacji, przykłady klas hiponimów dla badanego pojęcia w wybranych gatunkach mownych wierzeń i przesądów zatem nie zostały wyróżnione. L.G. Permyakow, komentując aspekt przedmiotowo-obrazowy i jego znaczenie dla konstrukcji klasyfikacji, podaje przykład tablicy D.I. Mendelejewa i rzędów liczb naturalnych [11, 30], co sugeruje możliwość istnienia podmiotu, który doskonale znał te czy inne aspekty rzeczywistości, mógł wyróżniać elementarne klasy, przydzielać obiekty na właściwe poziomy klasyfikacji podczas konstruowania klasyfikacji. W szczególności dotyczy to opisu modeli w ramach grupy logiczno-tematycznej w systemie wyższych inwariantów L.G. Permyakowa: „Oczywiście realia są rzeczami bardzo złożone, a nawet wieloplanowe; co więcej, ich liczba jest teoretycznie nieograniczona. Ale ani złożoność, ani sama niezliczoność nie mogą być przeszkodą w budowaniu ścisłego systemu klasyfikacji. Również atomy substancji chemicznych są dość złożone, a rzędy liczb naturalnych są nieskończone. Niemniej jednak zarówno atomy, jak i liczby są podzielone na klasy dość jasno i precyzyjnie. Wieloplanowość realiów można ująć w systemie za pomocą kilku poziomów, a niezliczoność uporządkować za pomocą ścisłych reguł usytuowania” [11, 30].

Wspomniany porządek możemy ustalić dzięki procedurom klasyfikacji, w wyniku których się tworzą klasy funkcjonalne i pragmatyczne. Klasa funkcjonalna operuje informacją o ptaku i jego cechami. Jej synergetyczny charakter się różni od cybernetycznego charakteru pragmatycznych klas, zawierających cel, powiązany z działalnością ludzką. Przypominają one pojęcie *kolekcja*, stosowane przez O. Leszczaka w analizie onimów i apelatywów, które w rozumieniu badacza stanowią przypadkowy, selektywny zbiór analogicznych obiektów, posiadających wspólną cechę [zob. 8, 141]. Zgodnie z zasadami koncepcji funkcjonalnego pragmatyzmu zbiór cech i cel wyodrębniają się w trakcie aktu klasyfikacji. Można przypuścić że mówiąc o funkcjonalnej i pragmatycznej klasyfikacji możemy zakładać istnienie dwóch typów predykcji pojęcia.

Cel pracy Celem pracy jest opisanie pojęcia *ptak* w ludzkim doświadczeniu na podstawie wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* w folklorystyczno-werbalnym gatunku, tworzących podstawę wypowiedzeń, wyrażających wierzenia i przesady. Głównym zadaniem podjętego opracowania jest opisanie klasyfikacji pojęcia *ptak* jako językowo-semiotycznego mechanizmu funkcjonowania pojęć w ludzkim doświadczeniu.

Uzasadnienie funkcji pojęcia w gatunku folklorystycznym wychodzi ze założenia, że teksty zawierające leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w wierzeniach i powiedzeniach przesądnych (a także dyskursywne sztampy – wierzenia i szablony ideologiczne – przesady) pełnią jednocześnie dwie funkcje – po pierwsze, funkcje semantyczna znaku (syntetyczna: symbolu, obrazu), a po drugie, są obiektem semiotycznym (ptak jako sygnifikator informacji o następstwie czasowym lub pochodzeniu działania w przepowiedni). O. Leszczak rozumie ich związek w następujący sposób: „...Znakiem nie jest tu jakiś obiekt świata realnego, lecz relacja między reprezentowanym (obiektem oznaczenia) a sygnałem "materializującym się" w obiekcie semiotycznym...” [9, 85]. Kwestia analityczności obiektu semiotycznego nie została uwzględniona w pracy.

Źródła i metodologia Wierzenia i wypowiedzi przesądne mieszczą się w granicach gatunku wspólnego, ponieważ studium tekstów leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* pozwala na klasyfikację przykładów i umożliwia analizę pojęcia *ptak*. Oleg Leszczak podkreśla, że dostępne nam leksykalne realizacje pojęcia w różny sposób odnoszą się do pojęć w obrębie etnolektu. „...ważne, że w naszym obrazie świata pojęcie homara jest inne niż pojęcie raka. I w sensie ich rozróżnienia, nie ma między nimi żadnej różnicy jakościowej. Oba pojęcia są w tym samym stopniu "pojęciowe"” [10, 185]. Upraszczając, tekst wierceń i nie przewiduje zmian i przypomina przysłowie, gdzie całą wypowiedz-zdanie można traktować jako odrębną jednostkę leksykalną, używaną sytuacyjnie podczas komunikacji, natomiast w tekstach powiedzeń przesądnych występują warianty, przewidujące powiązane między sobą kombinacje, których celem jest werbalne przekazanie wątku i sensu w dostępnej formie

mowy (informacja o aktualnym stanie podmiotu i jego roli w sytuacji oraz przewidywanie przyszłości).

Leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w wierzeniach i powiedzeniach przesądnych (a także dyskursywne sztampy – wierzenia i szablony ideologiczne – przesady/zabobony) pełnią jednocześnie dwie funkcje – po pierwsze, funkcje semantyczna znaku (syntetyczna: symbolu, obrazu), a po drugie, są obiektem semiotycznym (ptak jako sygnifikator informacji o następstwie czasowym lub pochodzeniu działania w przepowiedni).

W. E. Gusew podkreśla, że „różne próby klasyfikacji folkloru podejmowano już pod koniec ubiegłego wieku i były one bezpośrednio związane z debatami na temat zakresu pojęcia "folklor"..." [5, 98].

W oryginalnym opisie klasyfikacji gatunków folkloru autorstwa Ch.-S. Burne, W.E. Gusew zaznacza, że autorka podzieliła gatunki folkloru na trzy główne grupy z następującymi podzbiorami: I. wierzenia i działania; II. obyczaje; III. proza, śpiew i mowa [5, 98-99]. Wierzenie można uznać za mentalny komponent działania, a samo działanie ptaka (lub podmiotu z ptakiem) za przedmiot semiotyczny (wskazówkę, znak, środek leczniczy itp., np. lot – znak przeznaczenia). Pierwszy z nich podkreśla językowo-semiotyczną funkcję języka, niezbędną dla przekazu doświadczenia, którego ciągłość dała początek aktywnym mownym gatunkom synkretycznym – obyczajom, a w ostateczności gatunkom z utrwaloną – formą, bajek, pieśni, frazeologizmów (przysłów i porzekadeł).

Ptak, jako znak i obiekt semiotyczny, wywołuje różne uczucia i emocje, poprzez działania sygnalizacyjne, odnajdywane w gatunkach folklorystyczno-werbalnych, których znaczenia można zaklasyfikować do obszarów tematycznych ludzkiego doświadczenia, wymienionych w klasyfikacji Sh.-S. Burne [Burne, pp. 4, 257, 263-265, za: 5, 98]. Są to następane przestrzenie kognitywne¹ i ich sygnały semiotyczne: 1. ziemia i niebo (prognozy pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi); 2. świat roślin (nie opisano); 3. świat zwierząt (obserwacja, wyjaśnienie zachowania ptaków); 4.

¹ Przestrzeń kognitywna, termin O.Leszczaka, w przypadku wpływu politycznego zostaje stworzona i ponawiana na podstawie pola referencyjnego obrazu świata: „Podstawą pola referencji dla dyskursu publicznego jest przestrzeń kognitywna wykreowana w ideologicznym obrazie świata przez jej emocjonalno-prognostyczną projekcję na realną praktykę życia społecznego. ...” [3, 180].

egzystencja człowieka (przepowiednia przyszłości człowieka); 5. rzeczy stworzone przez człowieka (rzemiosło i sztuka, zastosowanie); 6. dusza i zaświaty (przepowiednia / omen / przemiana jako forma kontaktu); 7. nadludzkie istoty (bogowie, bóstwa, demony, duchy – przemiana, przepowiednia, omen); 8. omen i wróżbiarstwo (tłumaczenie – wyczarowanie snu, wróżenie, prorocstwo); 9. sztuki magiczne (rytuał / zakaz amulet inwokacja); 10. choroby i leczenie (medycyna (środki)). Materiały do klasyfikacji zostały zebrane na podstawie książki Kulmatowa W.D., Kulmatowej T.V. *Rosyjskie wierzenia i omeny ludowe (Русские народные приметы и поверья)* oraz słownika rosyjskich przesądów, zaklęć, omenów i wierzeń autorstwa Grushko E.A., Miedwiediewa J.M. (*Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий*).

Powyższe punkty można potraktować jako podstawę wstępnej klasyfikacji sądów pojęcia *ptak*, biorąc pod uwagę możliwe wykorzystanie przez podmioty potocznego dyskursu rosyjskojęzycznego leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w gatunku wierzeń i powiedzeń przesądnych we wstępnej klasyfikacji relacji pomiędzy substancją ptaka i działaniem ptaka a podmiotem ludowym.

Metody pragmatyzmu funkcjonalnego Pragmatyzm funkcjonalny – pozwala ustalić granice odrębnych znaczeń ludowych pojęcia *ptak*, jest pomocny przy określeniu referenta podczas wizualizacji pojęć. Poprzednie prace, dotyczące opisu emocji i stanów psychicznych człowieka autora dotyczyły ptactwa w roli obiektu rzemiosł i zostały wykonane wg zasad metodologii kognitywnej (zob. 1: 182-188). Wybrane metodologiczne stanowisko pozwoli uwzględnić różnorodne odmiany doświadczenia nie tylko rolnika, ale i myśliwego, ptasznika, pastuszka, rybaka i innych podmiotów, znajdujących się na marginesie tradycji ludowej. Niezbędne w badaniu narzędzia pragmatyzmu funkcjonalnego, to oceny wartościowania pojęcia i płaszczyzny pojęcia: sensoryczno-przedmiotowa (przedmiot, odbierany zmysłami to nie sam ptak, ale teksty (językowe i kulturowe na temat ptaka) i rozumowo-uogólniająca (w przypadku podmiotów ludowych użytkownik bierny klasyfikuje wiedzę o ptaku do obszarów tematycznych własnego (teoretycznego i praktycznego) doświadczenia, a użytkownik czynny poprzez funkcje logiczne i znakowe, w zdaniu na temat ptaka typologizuje i

kuje własną wypowiedź związaną z doznaniem o ptaku, za pomocą czego w kulturze, poprzez powtarzanie, utrwaliły się różne tropy poetyckie).

W ramach doświadczenia językowego przy stosowaniu zasady antropocentrycznej zakładamy że sens wierzenia się tworzy podczas odpowiedzi na pytania: kto/ co (funkcjonalizm); kto/ po co (pragmatyzm celu): podmiot, odpowiadając intuicyjnie lub refleksyjnie na stawiane pytania wartościuje ptaka.

W klasyfikacji wstępnej przyporządkowanie zostało dokonane za pomocą narzędzia oceny znaczenia [2, 35-65]. W celu porządkowania homonimicznego pojęcia oceny warto przytoczyć cytaty „Jest to typowy błąd filozofii lingwistycznej, oparty na metonimii homonimów "value" ("wartość" jako "cena, odpowiedniość pewnemu standardowemu ekwiwalentowi") oraz "value" ("wartość" jako "ważność, osobiście przeżywana doniosłość") i powstający z poszukiwania "prawdziwych", "obiektywnych" wypowiedzi w przeciwieństwie do "fałszywych", "subiektywnych". Angielskie "valuation", używane przez Shinera, nie ma tego ograniczenia, co polskie potoczne "wartościowanie" w przeciwieństwie do "oceny", tj. odnosi się zarówno do aktów ustalenia zgodności z wzorcem, jak również do aktów ustalenia pewnych preferencji osobistych.” [2, 35-65].

Model oceny ptaka w wierzeniach składa się z części podmiotowej i obiektowej (dotyczącej charakterystyki): (jaka – ze strony podmiotu oceniającego: zwyczajowo-mitologiczna, w przypadku dominacji funkcji kognitywnych może być poznawcza lub magiczna, przy potrzebie wolitywnego oddziaływania na zaświaty) ocena charakterystyki ptaka lub jego odmiany: jako takiego (prototypowa), jako podmiotu czynności (podmiotowa), obiektu ludzkiej działalności (obiekto-działalnościowa), ze względu na jego atrybuty (atrybutywna), czynności (procesualna), miejsca czynności (lokalnie-procesualna), czasu czynności (czasowo-procesualna), obiektu czynności (procesualno-obiektowa) lub grupy ptaków (ilościowa).

Wyniki badań Wstępna klasyfikacja wypowiedzi, wyrażających wierzenia i przesady w leksykalnych realizacjach pojęcia *ptak*, oparta na logicznych i tematycznych relacjach kategoryalnych hiperonim/hiponim. W ramach klasy hiperonimicznej PTAKI W WIERZENIACH I PRZESĄDNYCH POWIĘDZENIACH

wyodrębniono następujące pragmatyczne klasy, które wyrażone w różnego rodzaju mownych gatunkach. Pragmatyczna klasa *dzikie ptaki*: przestrzeń kognitywna *egzystencja człowieka* utrwalona w mowie w gatunku *przepowiadanie przyszłości*: zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna *если в окно бьется дикая птица, то в доме будет убыль: умрет человек или скотина* (jeśli dziki ptak wleci w okno, w domu będzie strata: zginie człowiek lub bydło (tu i dalej tłumaczenie moje – D.K.)) (7, 171); zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna: *дикая птица, залетевшая в окно, предвещает покойника или большое несчастье* (dziki ptak, wlatując w okno, zapowiada zmarłego człowieka lub wielkie nieszczęście) (7, 171). Pragmatyczna klasa *ptaki wędrowne*: przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* wyrażona w modelach gatunków *przewidywanie pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi*: poznawcza ocena czasowo-procesualna charakterystyki *wysoki lot*: *Птицы перелетные осенью высоко летят – снегу много будет, а низко – мало* (Ptaki wędrowne lecą jesienią wysoko – dużo śniegu, ale nisko – mało) (4, 333); poznawcza ocena czasowo-procesualna i ilościowa *latać zgrają*: *Перелетная птица течет стаями – к дружной весне* (Ptaki wędrownej lecą w zgrajach – będzie przyjazna wiosna) (4, 388-389). Pragmatyczna klasa *ptaki domowe*: przestrzeń kognitywna *rzeczy stworzone przez człowieka* oparta na gatunku mownym *przeznaczenie*: magiczna ocena czasowo-procesualnej charakterystyki hodowli ptaków domowych (drobiu) *Св. Косма и Дамиан [...] Эти святые – покровители брака, кузнечных ремесел и домашней птицы. [...] (Świeci Kosma i Damian [...] Świeci ci są patronami małżeństwa, rzemiosła kowalskiego i hodowli ptaków domowych (drobiu). [...] (4, 224). Pragmatyczna klasa *nocne ptaki*: przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* wyrażanych za pośrednictwem *tłumaczenia snów, wróżenia*: magiczna ocena podmiotowa charakterystyki *wróżenia za pomocą ptaków*: *Гадание по птицам заключается в том, что гадающий встречает птицу, задумывает о чем хочет и по их пению или крику решает о заданном [...]* (wróżenie za pomocą ptaków polega na tym, że wróżący spotyka ptaka, myśli o tym, czego chce, i na podstawie jego śpiewu lub krzyku decyduje o swoim pytaniu [...]) (4, 388-389); magiczna ocena prototypowa *видеть ночных птиц, [...] имеет весьма**

дурное предзнаменование и предвещает остановку во всех делах наших ([we snie] widzieć nocne ptaki, [...] jest bardzo złym omenem i zapowiada zatrzymanie wszystkich naszych spraw) (4, 388-389).

Funkcjonalna klasa ПТАКИ ДРАПІЕЖНЕ. Przestrzeń kognitywna *sztuka magii* funkcjonuje w ramach takich gatunków jak *rytual/zakaz, amulet, inwokacja*: magiczna ocena charakterystyki procesualnej *Для защиты цыплят от хищных птиц подвязывают веник и старый лапоть на угол дома* (Aby uchronić kury przed drapieżnymi ptakami, przywiązuje się miotle i stary but na rogu domu) (4, 67); magiczna ocena charakterystyki procesualnej *выwołывание бури* przez *гвиздание/крзкнiece* *Свистом на море можно накликасть бурю, подобно тому, как призывается [она] резким криком хищных птиц; при стихающем попутном ветре моряки нарочно свистят «по ветер»* (Gwizdanie na morzu może wywołać burze, podobnie jak wywoływanie burzy przez ostry krzyk drapieżnych ptaków; gdy wiatr słabnie, żeglarze celowo gwizdzą "pod wiatr") (4, 425). Przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* kulturowo utrwalona w gatunkach *tłumaczenie snów, wróżenie*: magiczna ocena charakterystyki prototypowej *видеть хищных птиц – [...] богатым знаменует умножение богатства, а бедным – еще большую бедность* ([we snie] widzieć ptaki drapieżne – [...] dla bogatych oznacza pomnożenie bogactwa, a dla biednych jeszcze większe ubóstwo) (4, 388-389).

Funkcjonalna klasa ПТАКИ РАJSKIE. Przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* określona w gatunkach folkloru słownego *prognozy pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi*: zwyczajowo-mitologiczna ocena prototypowej i lokalnie-procesualnej charakterystyki *rajskiej ziemi i rajskiego ptaka*: [...] *существуют где-то блаженные Макарийские острова: [там] [...] птица Сирин, иначе райская – перья непостижимой красоты, пение сладостное, лик человеческий – там живут, [...]* ([...] są gdzieś błogosławione Wyspy Makaryjskie: [tam] [...] ptak Sirin, inaczej rajski – ma niewyobrażalnie piękne pióra, słodki śpiew, twarz człowieka – tam żyją, [...]) (4, 334); zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna i czasowo-procesualna charakterystyki *znoszenia jaj* *если семь дней подряд стоит безветренная погода, значит, райская птица Алконост, которая сложенье имеет птичье, а лик*

женский и прекрасный, несет яйца «на крае моря», но не высиживает их, а погружает в морскую глубину (jeśli przez siedem kolejnych dni pogoda jest bezwietrzna, to znaczy, że rajski ptak Alkonost, który ma ptasie ciało oraz kobiecą i piękną twarz, składa jaja "na krańcu morza", ale nie wysiaduje je, tylko zanurza w morskiej głębi) (4, 14).

Wnioski W pełni zgadzam się z Leszczakiem że pojęcie może być przedznakiem lub przed-sygnalem: – „za pomocą którego informujemy o tym obiekcie (w procesie komunikacji), albo sygnałem, za pomocą którego dowiadujemy się czegoś o tym obiekcie – pełni on funkcję semiotyczną; nie jest jeszcze obiektem sygnałowym, ale już nie jest znakiem. Jest on jedynie przedstawicielem znaku i substytutem obiektu semiotycznego w aktach podmiotowo-komunikacyjnych” [9, 85]. Stąd uważam, że klasyfikacja pojęcia *ptak* w folklorystyczno-werbalnym gatunku wierzeń i powiedzeń przesądnych jako językowo-semiotyczny mechanizm funkcjonowania pojęć w ludzkim doświadczeniu pozwala określić, jeśli tekst z leksykalną realizacją pojęcia *ptak* w komunikacji występuje w postaci znaku, semiotycznego obiektu lub jest tylko sygnałem (innej funkcji semiotycznej).

Słabą stroną badania pojęcia za pomocą leksykalnych realizacji pojęć jest korekta pierwotnych leksemów w słownikach, gdzie poprzez dostosowanie do normy językowej wyrazów pochodzących z czynności mownej osób posługujących się gwarą obserwuje się ujednolicanie, zastępowanie leksemów i pod. Problem porównania kategorii wyrażonych w leksemach z semantyką sądów (zwłaszcza przy użyciu zaimków, przymiotników, które w zależności od kontekstu mogą być informacją kategorialną (hiperonim, hiponim) lub semantyczną (charakterystyka jednego pojęcia).

Na podstawie wspólności przestrzeni kognitywnych w opisanu pojęcia *ptak* na podstawie wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji tegoż pojęcia wyodrębniono następujące *klasy funkcjonalne i pragmatyczne*: nadklasa PTAKI W WIERZENIACH I POWIEDZENIACH PRZESĄDNYCH – funkcjonalna klasa PTAKI (hiperonim) – funkcjonalna podklasa MAŁE PTAKI (zostały opisane w odrębnym artykule); funkcjonalna klasa PTAKI DRAPIEŻNE – funkcjonalna klasa PTAKI RAJSKIE. Zostały opisane przykłady klas pragmatycznych – *ptaki*: *dzikie, wędrowne, domowe*,

nocne. Różne przestrzenie kognitywne pojęć potoczności utrwaliły się w różnych gatunkach folkloru słownego, na przykład *egzystencja człowieka* tworzy gatunek *przepowiadanie przyszłości*, przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* zapowiada gatunek powieści, takich jak *przewidywanie pogody*, *wierzenia o pogodzie*, *mapa ziemi*, z kolei przestrzeń kognitywna *rzeczy stworzone przez człowieka* realizowana za pośrednictwem gatunku *przeznaczenie*; przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* określa gatunek mowny *tłumaczenie snów*, *wróżenie*. Dzięki zasadzie antropocentrycznej możemy następnym modelem pojęć, rozpatrywanych w ramach doświadczenia językowego, powiązać z funkcjonalnymi poglądami podmiotu ptasznika i łowca/myśliwego oraz pragmatycznymi poglądami podmiotu rolnika, gospodarza, wróżącego, tworzących podstawę obyczajów. W ramach metadyskursu potocznego wspomniane przestrzenie kognitywne należy rozpatrywać poprzez funkcje świadomości zwyczajowo-mitologicznej, biorąc pod uwagę arefleksyjne relacje wszystkich obiektów w danym typie myślenia ludowego. Wykorzystanie gatunków mownych może służyć instrumentem wpływu władzy na obywatelstwo, ze względu na fakt, że w mowie potocznej przestrzenie kognitywne nie są uświadamiane, ale mogą być uświadamiane dzięki obserwacji podmiotu oraz następnej refleksji.

Prospektywnym zdaje się być możliwość zestawienia leksem, pojęcie *ptak* w tekstach folkloru z materialnym dorobkiem dzieł sztuki ludowej przy stosowaniu metodologii pragmatyzmu funkcjonalnego, skąd powstaje następna problematyka, zasługująca na odrębny artykuł, a to relacje pojęcia i referenta, z uwzględnieniem zagadnienia zbiorów i kolekcji pojęciowych.

BIBLIOGRAFIA

1. Klymenko, D. Próba analizy profili w językowym obrazie ptaków pod kątem zmysłów i emocji, „Школа Відкритого Розуму. У світі емоцій і відчуттів”, Тернопіль, 2018, t.9, s. 182-188.

2. Leszczak, O. *Metodologiczne zasady wartościowania i wartość jako koncept metodologiczny* [w:] Kasperski E., Ulicka D. (red.), Dialog, komparatystyka, literatura.

Profesorowi E. Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej, Warszawa, 2002, s. 35-65.

3. Leszczak, O. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. Toruń, 2010.

4. Грушко, Е.А., Медведев, Ю.М. *Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий*. Нижний Новгород, 1995.

5. Гусев, В.Е. *Эстетика фольклора*. Ленинград, 1967.

6. Клименко, Д. *Парадигматические классы и функционально-семантические категории экономической ценности выбранных птиц в фигуре профиля русской языковой картины птицы*, „Школа Відкритого Розуму. Економічні цінності сучасної людини”, Тернопіль, 2021, т.12, s. 57-72.

7. Кульматов, В.Д., Кульматова, Т.В. *Русские народные приметы и поверья*., Москва, 1999.

8. Лещак, О, Матаховский, А. *Тождество имени собственного и онимическое тождество объекта номинации в лингвокультурологическом и лингвосемиотическом плане*. *Studia rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*, 2020, t. 28, s. 141.

9. Лещак, О. *Основы функционально прагматической теории языкового опыта. Аналитика. Критика. Типология*. Тернополь, 2008.

10. Лещак, О. *Дискурсы реального опыта: homo vitalis – homo economicus – homo politicus*. Тернополь, 2016.

11. Пермяков, Г. Л. *От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише)*, Москва, 1970.

REFERENCES

1. Klymenko, D. 2018. *Próba analizy profili w językowym obrazie ptaków pod kątem zmysłów i emocji*, [An attempt to analyse profiles in the linguistic image of birds in terms of senses and emotions]. In „Shkola Vidkrytogo Rozumu. U sviti emocij i vidchuttiv”, [The School of Open Mind. In the world of emotions and perceptions]. Ternopil, t.9, s. 182-188.

2. Leszczak, O. 2002. *Metodologiczne zasady wartościowania i wartość jako koncept metodologiczny*, [Methodological principles of value and value as a methodological concept]. In Dialog, komparatystyka, literatura. Profesorowi E. Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej, [Dialogue, comparativism, literature. To Professor E. Czaplejewicz on the 40th anniversary of scientific and didactic work], Kasperski E., Ulicka D. (ed.), Warszawa, s. 35-65.

3. Leszczak, O., 2010. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. [Linguosemiotics of culture. Functional-pragmatic theory of discourse]. Toruń.

4. Grushko, E.A., Medvedev, Yu.M. 1995. *Slovar russkych sueveryj, zaklynanyj, prymet y poveryj*, [Dictionary of Russian superstitions, incantations, omens and beliefs]. Nyzhnyj Novgorod.

5. Gusev, V.E. 1967. *Estetyka folklore*, [Aesthetics of folklore]. Leningrad.

6. Klymenko, D. 2021. *Paradygmatische klasy y funkcyonalno-semanticheskiye kategorii ekonomicheskoy cennosti vybrannyh ptyc v figure profylya russkoj yazykovej kartyny ptycy*, [Paradigmatic classes and functional-semantic categories of economic value of selected birds in the profile figure of the Russian language picture of birds]. In „Shkola Vidkrytogo Rozumu. Ekonomichni cinnosti suchasnoyi lyudyny”, [The School of the Open Mind. Economic Values of the Present Human Being], Ternopil, t.12, s. 57-72.

7. Kulmatov, V.D., Kulmatova, T.V. 1999. *Russkiye narodnye prymety y poverya.*, [Russian folk omens and beliefs]. Moskva.

8. Leshhak, O, Matahovskij, A. 2020. *Tozhdestvo ymeny sobstvennogo y onymycheskoe tozhdestvo objekta nomyncyy v lyngvokulturologycheskom y lyngvosemyotycheskom plane*. [The identity of the proper name and onymic identity of the object of nomination in linguocultural and linguosemiotic perspective]. In Studia rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, [Rusycystic studies at Jan Kochanowski University], t. 28, s. 141.

9. Leshhak, O. 2008. *Osnovy funkcyonalno pragmatycheskoj teoryy yazykovogo opyta*. Analytyka. Krytyka. Typologyya. [The foundations of a

functionally pragmatic theory of language experience. Analytics. Criticism. Typology]. Ternopol.

10. Leshhak, O. 2016. *Dyskursy realnogo opyta: homo vitalis – homo economicus – homo politicus*. [Discourses of real experience: homo vitalis - homo economicus - homo politicus]. Ternopol.

11. Permyakov, G. L. 1970. *Ot pogovorky do skazky* (Zametky po obshhej teoryi klyshe), [From the proverb to the tale (Notes on the general theory of clichés)]. Moskva.